IBN MUQLA VA ARAB XATTOTLIGI: AN'ANANING SHAKLLANISHI VA NAZARIY ASOSLARINING TAKOMILLASHUVI

Shotemirov Abbos Xoshim o'gli
"Ipak yo'li" turizm va madaniy meros xalqaro universiteti stajyor-o'qituvchisi
abbosshotemirov7@gmail.com
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.22983568

Annotatsiya. Ushbu tezisda IX–X asrlarda arab xattotligining rivojlanish jarayoni hamda mashhur xattot Ibn Muqlaning xattotlik san'ati taraqqiyotidagi o'rni yoritiladi. Unda Ibn Muqlaning arab yozuvini tartibga solish, harflar nisbatini belgilash va xattotlikning nazariy asoslarini shakllantirish borasidagi xizmatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, uning faoliyati va ilmiy-nazariy qarashlarining keyingi xattotlik maktablari rivojiga ta'siri ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: arab xattotligi, Ibn Muqla, xattotlik san'ati, arab yozuvi, xattotlik nazariyasi, harf nisbati, xattotlik maktablari, islom madaniyati, yozuv san'ati.

KIRISH. Arab xattotligi islom sivilizatsiyasi tarixida nafaqat yozuv vositasi, balki yuksak badiiy-estetik qadriyatlarni o'zida mujassam etgan san'at turi sifatida shakllangan. Islom dinining keng hududlarga yoyilishi, Qur'on matnlarini yozib saqlash va kitobat madaniyatining rivojlanishi natijasida arab yozuvining shakli, uslubi va qo'llanilish doirasi tobora takomillashib borgan. Dastlab amaliy ehtiyojlar asosida rivojlangan arab yozuvi keyinchalik muayyan qoidalar, nisbatlar va estetik mezonlarga ega bo'lgan xattotlik san'atiga aylangan.

Arab yozuvi tarixida kufiy xatining shakllanishi alohida ahamiyatga ega bo'lib, dastlabki Qur'on qo'lyozmalarining muayyan qismi ushbu yozuv uslubida ko'chirilgan. Keyingi davrlarda arab yozuvi asosida turli xat turlari va uslublari shakllanib, xattotlik asta-sekin mustaqil badiiy-amaliy san'at darajasiga ko'tarildi. Bu jarayonda yozuv shakllarini tartibga solish, harflar o'rtasidagi mutanosiblikni belgilash va xattotlikning muayyan nazariy mezonlarini ishlab chiqish muhim vazifaga aylandi.

X asrga kelib arab xattotligining ana shu takomillashuv jarayoni mashhur xattot va davlat arbobi Abu Ali Muhammad ibn Ali ibn Muqla (886–940) nomi bilan bevosita bog'liq bo'ldi. Ibn Muqla arab yozuvini tizimlashtirishga katta hissa qo'shib, harflarning shakli, o'lchami va o'zaro nisbatlarini muayyan mezonlar asosida tartibga solishga intildi. Shu tariqa uning faoliyati arab xattotligining an'anaviy shakllaridan nazariy jihatdan tartibga solingan va estetik mezonlarga ega bo'lgan xattotlik tizimiga o'tishida muhim bosqichni tashkil etdi.

ASOSIY QISM. Arab xattotligida mukammal, go'zal va aniq o'lchovlarga asoslangan yozuvning shakllanishi Ibn Muqla nomi bilan chambarchas bog'liq. Manbalarda u Sherozlik bo'lib, Abbosiylar davrida bir necha marotaba vazirlik lavozimida faoliyat yuritgani va 940-yilda vafot etgani qayd etiladi. Uning hayoti siyosiy kurashlar bilan kechgan bo'lib, raqiblari tomonidan o'ng qo'li kesib tashlanganiga qaramay, Ibn Muqla xattotlik san'atini davom ettirgani uning bu sohaga bo'lgan yuksak mahorati va sadoqatini ko'rsatadi.

Ibn Muqlaning arab xattotligi rivojiga qo'shgan eng muhim hissalaridan biri harflarning nisbatlarini alif harfining o'lchamiga asoslash tamoyilini ishlab chiqqanidir. Bunda qamishqalam yordamida hosil qilinadigan rombsimon nuqta asosiy o'lchov birligi vazifasini bajargan. Muayyan xat uslubiga qarab

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

alifning balandligi besh, yetti yoki to‘qqiz nuqtaga teng qilib belgilangan. Boshqa harflarning balandligi, kengligi va qismlari ham ana shu birlikka nisbatan aniqlangan. Shu tariqa har bir harfning shakli va hajmi tasodifiy emas, balki aniq geometrik mutanosiblik asosida qurilgan.

Ibn Muqla tizimining muhim jihati shundaki, u harflarning nisbatlarini faqat alohida harf doirasida emas, balki harflarning o‘zaro munosabati asosida ham belgilagan. Harflar tarkibidagi qismlarning bir-biriga nisbati aylana va yarim aylana kabi geometrik shakllar orqali tushuntirilgan. Natijada arab xattotligida yozuvning mukammalligi faqat harflarning tashqi ko‘rinishi bilan emas, balki ularning o‘zaro mutanosibligi bilan ham baholanadigan bo‘ldi. Ibn Muqla tomonidan shakllantirilgan ushbu geometrik tamoyillar keyingi xattotlik an’analarida uzoq vaqt davomida o‘z ahamiyatini saqlab qoldi.

Ibn Muqlaning xattotlikdagi mavqei uning zamondoshlari va keyingi avlod olimlari tomonidan ham yuksak baholangan. Abu Hayyon at-Tavhidiy Ibn Muqlani yozuv san’atidagi payg‘ambarga qiyoslab, uning xattotlikdagi mahorati tabiiy ilhom bilan berilgandek taassurot qoldirishini ta’kidlagan. Bunday baholar Ibn Muqlaning o‘z davridayoq xattotlik san’atining beqiyos ustasi sifatida e’tirof etilganini ko‘rsatadi.

Ibn Muqla o‘zining xattotlik tajribasini shogirdlariga ham o‘rgatgan. Ular orasida uning qizi ham bo‘lgan. Keyinchalik mashhur xattot Ali ibn Hilol — Ibn al-Bavvob Ibn Muqla maktabi bilan bog‘liq xattotlik an’analarini davom ettirdi. Ibn al-Bavvob Ibn Muqla tomonidan ishlab chiqilgan qat’iy qoidalarni yanada nafislashtirib, arab yozuvining badiiy imkoniyatlarini kengaytirdi. Uning 1000-yilda ko‘chirgan Qur’on nusxasi xattotlik san’atining yuksak namunalaridan biri sifatida e’tirof etiladi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, Ibn Muqla arab xattotligida harflar nisbatini alif va rombsimon nuqta asosida tizimlashtirib, yozuvning geometrik va estetik mezonlarini shakllantirdi. Uning bu tamoyillari keyingi xattotlar, xususan, Ibn al-Bavvob va Yoqut Musta’simiy faoliyatida yanada rivojlantirildi. Shu jihatdan, Ibn Muqla merosini o‘rganish arab xattotligining nazariy asoslari va rivojlanish bosqichlarini chuqurroq anglash uchun muhimdir. Kelgusida Ibn Muqla tomonidan shakllantirilgan nisbat tizimining Markaziy Osiyo xattotlik maktablariga ta’sirini alohida tadqiq etish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mulladjanova R.A., Ilhomov Z.A., Temirova M.M. **Markaziy Osiyoning qadimgi yozma yodgorliklari**. — Toshkent, 2020.
2. Schimmel, A. Calligraphy and Islamic Culture. New York: New York University Press, 1984.
3. Safadi, Y. H. Islamic Calligraphy. London: Thames and Hudson, 1978.
4. James, D. The Master Scribes: Qur’ans of the 10th to 14th Centuries. London: The Nour Foundation in association with Azimuth Editions, 1992.
5. Gacek, A. Arabic Manuscripts: A Vademecum for Readers. Leiden: Brill, 2009.
6. Encyclopaedia Iranica. “Calligraphy: Transoxiana and Central Asia.” Encyclopaedia Iranica.
7. Society of Uzbekistan. “Calligraphy in the Middle East and Central Asia.” Society.uz.
8. Introduction to Arabic Calligraphy: Central Asia. Major Scripts and Their Use in Central Asia.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.